

Noves dades sobre l'escarabeu egipci de la col·lecció Mestre i Noè

Jordi Vidal¹

Universitat Autònoma de Barcelona

L'objectiu d'aquesta nota és el de presentar les dades obtingudes en dues cartes inèdites de Francesc Mestre i Noè a Josep Gudiol i Cunill i Pelegrí Casades i Gramatxes respectivament. Les dues cartes contenen referències i representacions d'un escarabeu egipci que formava part de la col·lecció arqueològica de Mestre i que actualment es considera desaparegut.

Francesc Mestre i Noè (Tortosa, 1866 – 1940) fou un personatge polifacètic: historiador, crític d'art, periodista, polític, llibreter, etc. Entre d'altres, fou el fundador del setmanari *La Veu de Tortosa* (1899) i de l'Associació de la Premsa de Tortosa (1924), així com el cronista oficial de la seva ciutat de naixement (1911). Tanmateix, aquí el que ens interessa especialment és la seva tasca arqueològica. En aquest sentit, cal destacar la seva amistat amb el famós arqueòleg alemany Adolf Schulten, a qui Mestre informava puntualment sobre les seves troballes en les excavacions que va realitzar en els jaciments del Pla de les Sitges (Tortosa) i el Racó D'Omedo (Roquetes). Alhora, Mestre posseïa una important col·lecció de materials arqueològics ibèrics i romans, i que també incloïa l'escarabeu que ens ocupa en aquesta nota. Al mateix temps, va publicar alguns estudis de temàtica arqueològica. Entre d'altres, destaquen els seus treballs sobre el mil·liari romà dedicat a l'Octava Tribúncia Potestat de l'emperador August (que es va localitzar a l'ermita de la Mare de Déu de l'Aldea), un altre sobre la troballa d'un ídol ibèric, i un estudi sobre un mosaic d'època romana, conegut popularment com el mosaic de Barrugat (Mestre 1895, 1900a i 1900b).²

Tanmateix, abans de presentar les dues cartes amb informacions inèdites sobre l'escarabeu de la col·lecció Mestre i Noè, repassarem els principals treballs dedicats fins ara a l'estudi de la peça.

Josep Padró fou el responsable de donar a conèixer l'existència de l'escarabeu, al qual va dedicar diversos estudis (Padró 1974: 77 i seg.; 1982-1983: 181 i seg.; 1983: 98 i seg.). Segons Padró, es desconeix el lloc exacte de la troballa de la peça, però suposava que podia procedir d'algun poblat o necròpoli propera a Tortosa. De fet, apuntava les seves similituds amb un altre escarabeu trobat a la necròpoli paleoibèrica de Mas de Mussols (Tortosa), cosa que podia donar alguna pista sobre la procedència de l'objecte. Alhora, informava que originàriament havia format part de la col·lecció Mestre i Noè, tot i que finalment havia ingressat al Museu Municipal de Tortosa, on va romandre fins a l'esclat de la Guerra Civil. A partir d'aquells moments, es perd el seu rastre, per la qual cosa Padró conclouia que la peça havia desaparegut. Per tant, el seu estudi no es basa en l'anàlisi directa de l'escarabeu, sinó en una fotografia publicada per Marià Jover, on apareixia una part de la col·lecció Mestre i Noè (Fig. 1). Padró va fer un calc de l'escarabeu (Fig. 2) a partir d'aquella fotografia. En aquest sentit, però, cal tenir ben present que la fotografia de

1. Aquest text s'ha escrit en el marc del projecte PID2024-159943NB-I00, finançat pel Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades. Agraïxo a José Lull el seu ajut amb diverses qüestions relacionades amb el contingut d'aquest treball. Per descomptat, qualsevol error és responsabilitat meua.

2. Sobre la figura de Francesc Mestre i Noè, vegeu Menasanch 2016 i Mestre 2019.

Jover és de mida molt reduïda. De fet, les dimensions de l'escarabeu allà són de 9 x 4 mm, la qual cosa va dificultar enormement el calc de Padró. En qualsevol cas, a partir d'aquell dibuix, l'autor va poder oferir una descripció bastant detallada de l'escarabeu. Així, remarcava que es tractava d'una peça de pasta vidriada, de la que es desconeixien les mides i el seu esquema dorsal. Pel que fa a la iconografia, apuntava que s'hi representa un personatge dempeus que mira cap a la dreta. Creia que aquest personatge possiblement tenia cap de cocodril, per la qual cosa podia tractar-se d'una representació de Sobek, el déu de l'oasi del Faium. Davant seu hi ha un escarabat sagrat i a sota un *uraeus*. Finalment, en la part inferior de la peça hi veia el signe *nb*. Padró apuntava que aquella escena era similar a la de diversos escarabeus conservats al Museu del Caire. Pel que fa a la cronologia, considerava que es tractava d'una peça d'època saïta (segles VII-VI ane.), que imitava models del període hikse o de l'Imperi Nou.

Fig. 1. Fotografia d'una part de la col·lecció Mestre i Noè (Jover 1973:114)

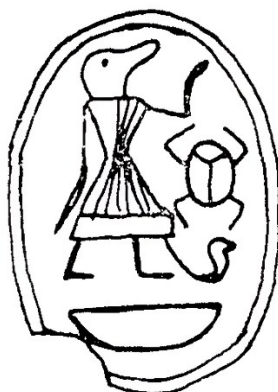

Fig. 2. Calc de l'escarabeu de la col·lecció Mestre i Noè (Padró 1974: 77)

Poc després del primer estudi de Padró, Ingrid Gamer-Wallert va incloure l'escarabeu de la col·lecció Mestre i Noè en el seu llibre sobre els materials egipcis de la península Ibèrica (Gamer-Wallert 1978: 197 i seg.). Tot i que la seva anàlisi partia del dibuix i de les dades aportades per Padró, l'autora plantejava diverses crítiques a les conclusions exposades per l'egiptòleg català. La discrepància principal feia referència a la cronologia proposada per Padró. En opinió de Gamer-Wallert, la representació de Sobek, l'uraeus que sorgeix del faldellí del déu i la presència de l'escarabat sagrat, són elements que vinculaven directament la iconografia de l'escarabeu amb l'època hiksa, i no pas amb el període saïta.

Martín Almagro i Raimon Graells també van incloure la peça de la col·lecció Mestre i Noè en el seu estudi sobre els escarabeus del nord-est de la península Ibèrica i del sud de França (Almagro / Graells 2011: 33). La seva descripció de l'objecte no planteja novetats rellevants, ja que segueix fil per randa les propostes de Padró. L'element que més crida l'atenció, però, fa referència a la procedència de l'escarabeu. En aquest sentit, els autors apunten que l'objecte segurament es va trobar en alguna de les necròpolis properes a Tortosa (Mas de Mussols, Mianes, etc.), o bé al Barranc de Sant Antoni, on també es va trobar un ídol fenici.

Finalment, i ja al marge de l'àmbit estrictament acadèmic, Bartomeu Egea, responsable del projecte de divulgació egiptològica UEMOT,³ ha apuntat alguns elements interessants al voltant de l'escarabeu de la col·lecció Mestre i Noè. Així, desmenteix, com pretenia Padró, que la peça hagi desaparegut, ja que afirma que la mateixa es troba en mans dels hereus de Mestre. Alhora, fa seva la proposta d'Almagro i Graells sobre el barranc de Sant Antoni com a possible lloc de procedència de l'escarabeu, i assenyala que el mateix es va trobar allà entre 1910 i 1930, sense indicar, però, quins indicis el porten a proposar aquella forquilla cronològica concreta.

Un cop fet aquest repàs historiogràfic, ha arribat el moment de presentar les dues cartes de Mestre que comentàvem al principi. La primera⁴ la va enviar el 16 de setembre de 1903 a mossèn Josep Gudiol i Cunill (Vic, 1872-1931), catedràtic d'Arqueologia Sagrada del Seminari de Vic, conservador del Museu Episcopal i bibliotecari de la Biblioteca Episcopal de Vic.⁵ Els motius principals de la carta eren l'enviament de les reproduccions d'un còdex (probablement de l'arxiu capitular de la catedral de Tortosa), així com l'interès de Mestre en adquirir un catàleg del Museu Episcopal de Vic. L'erudit tortosí, però, aprofità l'avinentsa per comunicar a Gudiol el seu interès per incrementar la seva col·lecció arqueològica amb noves peces que esperava obtenir a través del sacerdot vigatà, alhora que l'informava de la troballa de l'escarabeu egipci, del qual feia una breu descripció i n'adjuntava un dibuix (Fig. 3):

3. egipte.org/tortosa0001/ (darrera consulta 01/10/2025).

4. Text manuscrit. Encapçalament imprès: "Francisco Mestre y Noé. Tortosa". Correspondència de Josep Gudiol i Cunill. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic.

5. Sobre la figura de Gudiol vegeu, entre d'altres, Sureda / Gros 2011.

16 Setembre 1903.

R. Sr. D. Joseph Gudiol y Cunill
Vich

Molt benvolgut amich:

Adjunt van les dos reproduccions del Códex. Naturalment, los colors no han pogut donarse ab la mateixa tonalitat, puig que la patina ha impregnat una mena de brutizia impossible d'imitar. Malgrat aixó lo colorit es prou exacte y crech que li aprofitará.

Si se li acut res mes pot manarme ab tota franquesa.

Si existeix Catalech del Museu de Vich li agrahiré me'n envíe un exemplar dihentme quan val.

Sempre de V. affm amich y SS q.b.s.m.

Francesch Mestre y Noé

Pera la meua Col·lecció arqueològica voldria un parell d'anforetes y lacrimatoris de terrissa... ¿Sab ahont podria adquirirlos?

Un d'aquests dies li enviaré una reproducció d'un amulet egipci, trobat entre varis fragments romans. Es un escarabat de marfil molt petit y té en sa part inferior, molt ben grabat, una flor de loto, un escarabat, un moixó y la diossa Lysis, y en sa part superior la forma propia del animal.

Fig. 3. Dibuix de l'escarabeu inclòs en la carta de Mestre a Gudiol

La segona carta,⁶ del 21 de novembre de 1903, anava dirigida a Pelegrí Casades i Gramatxes (Barcelona, 1855 – 1947), secretari de la *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa* i president de la secció d'arqueologia del Centre Excursionista de Catalunya.⁷ En aquest cas, el motiu principal de la carta eren tot un seguit de recomanacions bibliogràfiques que Mestre sol·licitava a Casades. Al final, però, Mestre informava a l'erudit barceloní sobre l'escarabeu, el descrivia breument, aportava dades addicionals sobre el lloc de la troballa i

6. Text manuscrit. Encapçalament imprès: "Francisco Mestre y Noé. Tortosa". Fons del Centre Excursionista de Catalunya, caixa 934. Arxiu Nacional de Catalunya.

7. Sobre la figura de Casades vegeu, entre d'altres, Vidal 2023.

n'adjuntava un dibuix una mica diferent del que havia enviat a Gudiol (Fig. 4), i molt semblant al que es pot veure a la fotografia de Jover, just a sobre de la peça original:

Sr. D. Pelegri Cassades y Gramatxes⁸
Barcelona

Molt distingit amich y company: Li agrahiré 'm fassi 'l favor de dirme si s'imprimirán los Estudis universitaris de Historia y Dret Catalá que 's porten á cap á n'aqueix Ateneu, puig per lo interessantíssims voldria tindre'ls.

Al propi temps li demano consell pera l'adquisició d'una bona paleografia catalana. Tinch la d'en Paluzie,⁹ però 'm sembla que ni deu haver de mes modernes. Me convindria una d'aquestes, puig estich esbrinant los llibres dels Consells de la Universitat de Tortosa, del sigle XII y XIII y hem perdo moltes vegades en la foscó d'aquelles abreviatures tan endemoniades.

Adjunt vá un dibuix d'un idol egipci (trobat á Tarragona) molt interessant. Te la forma d'un escarabat en la part convexa y en l'altre hi apareix lo gravat, quina reproducció va en lo paper que li envio. Lo dibuix es quatre vegades mes gran que l'original. Aquest es de marfil y fou trobat entre ossos y fragments de cerámica romana.

Sense altre motiu me plau aprofitar la present pera renovarli l'afecte y l'admiració que sent vers V. son aff. amich y SS. q.s.m.b.

Francesch Mestre y Noé

Tortosa 21-XI-1903

Fig. 4. Dibuix de l'escarabeu inclòs en la carta a Pelegrí Casades i Gramatxes

Com assenyalàvem al començament, ambdues cartes aporten novetats interessants al voltant de l'escarabeu de la col·lecció Mestre i Noè. En primer lloc, queda clar que la peça no es va trobar a la comarca del Baix Ebre, com s'havia apuntat fins ara. Així, segons reconeixia Mestre en la carta

8. Nota de Casades en el marge: "Contestada".

9. Paluzie 1846.

a Casades, l'escarabeu es va localitzar a la ciutat de Tarragona, concretament en un dipòsit arqueològic indeterminat, del qual només s'indica que també contenia restes humanes i fragments ceràmics d'època romana.

En segon lloc, també es pot descartar que l'escarabeu hagués estat trobat entre 1910 i 1930, com apuntava Egea. Tot i que desconeixem la data exacta del descobriment, segurament aquest es produí durant l'estiu de 1903. Com a mínim, gràcies a la carta a Gudiol, sabem que la troballa va tenir lloc abans del 16 de setembre de 1903, que és quan Mestre va enviar aquella carta.

D'altra banda, Mestre assenyalava en ambdues missives que l'escarabeu era d'ivori i no pas de pasta vidriada, com havia apuntat Padró. Finalment, i pel que fa a la iconografia, segons els dos dibuixos de Mestre i Noè, la figura principal de l'escena tenia cap d'ocell i no pas de cocodril, com s'havia apuntat fins ara a partir del dibuix de Padró. Si la il·lustració de Mestre és acurada, llavors possiblement es tractava d'una representació d'Horus o de Thoth. En cas de confirmar-se aquest fet, la discussió entre Padró i Gamer-Wallert sobre el possible origen hikse de la peça quedaria invalidada, ja que la mateixa depenia en bona part de la presumpta identificació de la figura principal amb el déu Sobek.

Malgrat tot, és evident que un estudi directe de la peça i l'anàlisi de la documentació de Mestre i Noè, totes dues en mans dels seus descendents, segons assenyalava Egea, servirien per confirmar, completar o desmentir definitivament moltes de les qüestions que hem tractat breument en aquesta nota.

Bibliografia

ALMAGRO, MARTÍN / GRAELLS, RAIMON, 2011: "Escarabeos del noreste de *Hispania* y del sur de la Galia. Catálogo, nuevos ejemplares e interpretaciones", *Lvcentvm* 30: 25-87.

GAMER-WALLERT, INGRID, 1978: *Ägyptische und ägyptisierende Funde von der Iberischen Halbinsel*. Wiesbaden.

MENASANCH I MARTÍ, NÚRIA, 2016: *Biografia de Francesc Mestre i Noè. Cronista de Tortosa*. Benicarló.

MESTRE, FRANCESC, 1895: "Miliario del tiempo de Augusto en Tortosa", *La Verdad*, 23/02/1895.

— 1900a: "Ruines romanes de Tortosa", *La Veu de Tortosa*, 07/01/1900.

— 1900b: "Troballa important", *La Veu de Tortosa*, 04/02/1900.

MESTRE, MARIA, 2019: *El primer catalanisme a les terres de l'Ebre: Francesc Mestre i Noè* (tesi doctoral). Bellaterra.

PADRÓ, JOSEP, 1974: "A propósito del escarabeo de la Solivella (Alcalá de Xivert, Castellón), y de otras piezas egipcias de la zona del Bajo Ebro", *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló* 1: 71-78.

— 1982-1983: "De nuevo sobre los hallazgos egipcios y egiptizantes de la península Ibérica", *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló* 9: 149-191.

— 1983: *Egyptian-Type Documents from the Mediterranean Littoral of the Iberian Peninsula before the Roman Conquest. II. Study of the Material*. Leiden.

PALUZIE, ESTEVE, 1846: *Paleografía española*. Barcelona.

SUREDA, MARC / GROS, MIQUEL DELS SANTS, 2011: "Josep Gudiol i Cunill. 1872-1931". A. M. Tudela / P. Izquierdo (ed.): *La nissaga catalana del món clàssic*. Barcelona: 212-215.

VIDAL, JORDI (ed.), 2023: *Pelegrí Casades: memòries d'un home que no arribà enlloc*. Bellaterra.